

Ante Ciliga

De första terroristrättegångarna mot kommunisterna

1937

[Detta är kapitel 10, ”The First Terrorist Trials Against the Communist”, i Ante Ciliga, *The Russian Enigma*, bok 3.]

Det var på vintern 1932, och inte under 1936 eller ens efter mordet på Kirov, som de första kommunisterna ställdes inför rätta anklagade för ”terrorism”.

Till en början hölls rättegångarna bakom stängda dörrar. När vi 1933 såg de första grupperna av dömda terrorister anlända till Verchneuralsk kunde vi inte tro våra ögon: en komplott mot Stalin? En palatsrevolution? Vilken hallucination! I väst är man, även i dag, okunnig om de flesta av dessa tidiga rättegångar.

De berörda personerna var ganska obetydliga medlemmar i den högerorienterade oppositionen, före detta medlemmar av regeringen och av partiets centralkommitté: Rjutin, Uglanov, [A V] Tolmatjev, [Nikolaj] Ejsmont och några yngre kommunister. Tidningarna hade meddelat att de hade uteslutits ur partiet för att ha försökt bilda kontrarevolutionära organisationer av borgerliga och kulaker ”i syfte att återinföra kapitalismen och i synnerhet kulakerna i Sovjetunionen”.

Det var först efter att dessa fångar anlände som vi fick veta att det hade funnits andra anklagelser som pressen inte alls hade nämnt; de skulle ha gällt en komplott för att genomföra en palatsrevolution och mörda Stalin. Detta var redan allvarligare än de första anklagelserna.

Rjutin var den centrala figuren vid rättegången. Han anklagades för att under sommaren 1932 olagligt ha publicerat ett 160-sidigt program där han krävde: (1) En ekonomisk reträtt, en inbromsning av industrialiseringstakten och avskaffandet av den påtvingade kollektiviseringen; (2) Demokrati inom partiet; (3) Stalins avsättning. Författaren till detta program var för en koalition mellan den högerorienterade och den trotskistiska oppositionen, eftersom, som han skrev, ”högern har visat sig ha rätt på det ekonomiska området och Trotskij i sin kritik av systemet inom partiet”. Programmet angrep ledarna för den högerorienterade oppositionen – Rykov, Tomskij och Bucharin – för att ha kapitulerat inför Stalin. Ett helt kapitel ägnades åt Stalin själv, som beskrevs som ”partiets och revolutionens onda geni” och jämfördes med historiens värsta despoter.¹

Åklagaren betraktade detta dokument, och i synnerhet kapitlet om Stalin, som en ”ideologisk grund” för en terroristkomplott. Men vilka var konspirationens beståndsdelar? Eftersom Rjutin, en före detta arméofficer, hade varit redaktör för militärtidningen *Krasnaja Zvezda* (Den röda stjärnan), anklagades han för att bland studenterna vid Centralutskottets militärakademi, där officerare utbildades för högre befattningar, ha organiserat en grupp konspiratörer som skulle döda Stalin.

Tolmatjev och Ejsmont, medlemmar av regeringens högsta organ, anklagades för att ha förberett en palatsrevolution. En av fångarna som anlände till Verchneuralsk – vid namn Alferov, om jag minns rätt – en man som tillhörde högern, hade som enda brott yttrat följande talande fras i en krets av förtrogna: ”Det enda man kan göra är att göra sig av med chefen.”

Två saker slog en i denna första terroristrättegång som inleddes mot ryska kommunister. För det första att det uppstod en flyktig önskan om terrorism i de ledande kretsarna och inte i maktens utkanter eller i oppositionskretsar, i fängelse eller i exil, där man kunde ha förväntat sig att finna Stalins bittraste fiender. Jag har aldrig, vare sig i fängelse eller i exil, stött på den minsta benägenhet

¹ Rjutins plattform återfanns i sovjetarkiven efter Sovjetunionens sammanbrott och finns nu i engelsk översättning under titeln *The Rjutin Platform: Stalin and the Crisis of Proletarian Dictatorship: Platform of the "Union of Marxists-Leninists"*, Seriban 2010.

till terrorism bland oppositionsmedlemmarna. Det andra särdraget i rättegången var att fångarna tillhörde högeroppositionen. Det är sant att även Zinovjev och Kamenev var inblandade, men de anklagades endast för att inte ha anmält att Rjutin-programmet existerade, trots att de kritiserade det, till de rätta instanserna.

Det sägs att det rådde allvarliga meningsskiljaktigheter inom politbyrån när man diskuterade vilka straff som skulle utdömas. Stalin hade insisterat på avrättning av den viktigaste fången, Rjutin; majoriteten av politbyrån var emot detta, troligen eftersom de ansåg att anklagelserna inte var tillräckligt bevisade och tvekade att inleda ännu ett kapitel av blodigt förtryck i kommunistpartiets interna historia.²

Hela denna historia om terrorism verkade så absurd för mig att jag inte ens brydde mig om att leta efter minsta sanning i den. Men ryktena som kom från Moskva var inte avsedda att skingra misstankarna. De blev alltmer fantastiska. Blücher skulle vara inblandad i en komplott mot Stalin; ett bakhåll hade förberetts mitt emot Lenins grav och där skulle en känd medlem av oppositionen ha gjort ett attentat mot Stalins liv under en demonstration. Men när jag lämnade fängelset sommaren 1933 kunde jag snart övertyga mig själv om att jag hade trott att den stalinistiska makten var hårdare förankrad än den egentligen var.

Det var inte den enda punkten där jag hade felaktiga uppfattningar medan jag satt i fängelse. Jag trodde att de skräckhistorier jag fick höra om hungersnöden, kannibalismen och den fruktansvärda dödligheten var överdrivna oppositionella berättelser. Jag var tvungen att tro på dem när oppositionsgrupper från Centralasien anlände till Verchneursk, bestående av män som var absolut trovärdiga och som berättade skrämmande historier om hungersnöden. I ett fängelse hade de kirgiziska bönderna ätit benen på sina döda kamrater; på andra håll hade lik hållits gömda i en vecka för att deras 170 grams brödranson skulle kunna säkras. Jag trodde att det var isolerade, undantagsfall, men när jag väl kom ut ur fängelset kunde jag övertyga mig själv om motsatsen. Hungersnödens omfattning, tyfusepidemierna och dödligheten överträffade allt som de största pessimisterna bland oss hade föreställt sig. Hundratusentals människor vandrade omkring i landet, hemlösa och utsvultna. I de små provinsstäderna i norr samlade polisen varje morgon in åtta eller tio lik av dessa stackare, som hade svultit ihjäl på gatorna. Tyfus fullbordade hungerns verk. Hela landet var gripet av panik. En outtalad tanke sporrade massorna:

”Det kan inte pågå så mycket längre! Medvetna om sin oförmåga att agera önskade massorna en förändring ”uppifrån”. ”Om Stalin inte ger efter för nödvändigheten, låt dem då sätta honom åt sidan.” I tysthet krävde hela landet en palatsrevolution. När jag först insåg förekomsten av denna strömning, som var särskilt intensiv eftersom den var underjordisk, förstod jag att tanken på en *statskupp* trots polisterrorn mycket väl kunde ha uppstått i ledande kretsar. Om medlemmar av högeroppositionen fanns bland konspiratörerna, berodde det på att det var där de starkaste förespråkarna för en ”reträtt” fanns. I vilket fall som helst kunde man logiskt tillskriva högern uppfattningen att Stalin hade ödelagt landet och revolutionen, och att det därför var nödvändigt att göra sig av med honom.

Men i januari 1933 blåste Stalin faktiskt till reträtt. I sista minuten antog han sina motståndares program, efter att ha vidtagit alla försiktighetsåtgärder för att sätta dem bakom lås och bom. Eftersom jag hade varit övertygad om att Stalin var fullt förmögen att blåsa till reträtt, hade jag inte kunnat tro att han först skulle ha fört det förtvivlade landet till avgrundens rand. Så snart reträtten hade genomförts började landet gradvis lugna ner sig. År 1933 passerade under tvekan och väntan: var det en verklig politisk förändring, eller bara en kort respit, ämnad att förebåda en ännu mer utmattande ansträngning? År 1934 kunde man redan tala om stabilisering. Saker och ting började ordna sig, såvitt jag kunde bedöma i mitt avlägset belägna hörn av Sibirien, hungersnöden var på

² Vi vet nu att Rjutin avrättades i januari 1937. Mer om hans öde, se (eng. Wikipedia) [Ryutin affair](#)

väg att avta, och några få eftergifter gjordes till bönderna. De kommunistiska och opartiska byråkraterna började leva ”i glädje och välstånd”: så löd parollen.

Plötsligt, den 1 december 1934, mördades Kirov av Nikolajev. Radion meddelade att ”en vitgardist hade utfört dådet”. Självklart en vitgardist, sa jag precis som de flesta andra till mig själv: hur kunde det vara någon annan? Men efter några dagar bekräftade rykten snart att mördaren var en välkänd medlem av Komsomol som tillhörde Zinovjevs opposition; han hade varit propagandist i Viborgsdistriktet där sekreteraren för Komsomols kommissariat var Kotolynov, en medlem av Kommunistiska ungdomsförbundets centralkommitté och en av de ideologiska ledarna för oppositionen i Komsomol. Dessa detaljer visade oss politiska fångar i vilken utsträckning vi hade tappat kontakten med verkligheten. Medan våra moderater tänkte på en fredlig reform av systemet och våra extremister på en folkrevolution någon gång i en vag framtid, stod makthavarna redan öga mot öga med enskilda terrorhandlingar som vi inte hade förutsett.

Att Nikolajevs gest hade haft stor politisk betydelse bevisades av att rättegången mot 30 000 kommunistiska och opartiska arbetare i Leningrad sköts upp. De och deras familjer skickades i stora konvojer till Sibiriens innersta delar. Arbetarna kommenterade sitt öde på följande sätt: ”Först blev bönderna ’avkulakiserade’, nu är det vår tur.” Några tusen av dem fördes till Jenisej-provinsen, där jag befann mig i exil efter att ha lämnat fängelset. De berättade för mig att det liv ”i glädje och bekvämlighet” som Stalin hade proklamerat hade orsakat en tyst men djup irritation bland arbetarna. Stalins slogan hade tolkats som den slutgiltiga bekräftelsen av byråkratins triumf över det vilseledda och förtryckta proletariatet. Mordet på Kirov tycktes anta karaktären av en protest mot ett sådant slut på revolutionen. Det var inget annat än protesten från en blygsam byråkrat, själv skyldig till många brott mot massorna, men det hade varit brott begångna i hopp om en bättre framtid. Livet i glädje och bekvämlighet hade krossat detta hopp.

Var Nikolajevs handling isolerad, eller fanns det en hel organisation bakom honom? Jag kunde inte ta reda på det. Att tiotusentals arbetare skickades i exil bevisade ingenting; Stalin kanske helt enkelt hade tänkt att säkra framtiden.

Som en följd av mordet på Kirov skickades alla de viktigaste ledarna i Zinovjev-gruppen till Verchneuralsk, nämligen Zinovjev själv, Kamenev, Kuklin, Zalutskij, Unschlichts syster, Vujovićs hustru och andra. Ledarna för andra grupper anlände: Sjljapnikov och Medvedev, ledarna för den tidigare ”arbetaroppositionen”, Timofei Sapronov, en gammal arbetare, ledaren för ”demokratisk centralism”, och slutligen Smilga, en mycket välkänd före detta trotskist – och jag måste ha glömt andra. Mellan 1917 och 1927 hade hälften av Kreml hade flyttat till Verchneuralsk... De zinovjevistiska ledarna tillbringade arton månader där och fick sedan återvända till Moskva för rättegången som skulle sluta med deras avrättning. Utomlands har hela deras fängelseliv förblivit en hemlighet, varför jag ska berätta om några episoder ur det.

Att ordföranden för Tredje internationalen ”gick omkring på fängelsets innergård” verkade vara en symbolisk händelse. En slokande gammal man, som gick i skjortärmar och barfota över den heta sanden, sådan var Zinovjev under sommaren 1935. Var han redan medveten om vad som väntade honom: en kula i nacken? I vilket fall som helst hade han redan blivit skrämmd och fruktade att yttra minsta lilla åsikt. Kamenev verkade mer avslappnad. En dag vågade han säga att han höll med Stalin om nittioåtta av hundra punkter i politiska frågor. Men så mycket självständighet straffades snart: han låstes in i en avdelning med tolv fångar, medan Zinovjev fick njuta av en cell som han delade med endast en annan person.

Kuklin, den tredje viktiga zinovjevisten, ansåg att ”allt var förlorat”; den ryska revolutionen, partiet, internationalen... Allt skulle börja om från början. Sedan tillade han med den dömdes bistra humor: ”När det gäller Stalin ska jag lura honom; han kommer inte att kunna tvinga mig att avtjäna mitt tioåriga straff, och det är jag mycket glad för; för jag är sextio år gammal och kommer säkert inte att leva till jag blir sjuttio.” Detta argument tycktes ha segrat, för Kuklin var den ende zinovjevistiske

ledaren vars namn inte förekom vid den offentliga rättegången i Moskva. Det är dock inte osannolikt att misslyckade försök gjordes för att få honom att ”erkänna”, men jag vet inte om han fortfarande lever.

Zinovjevs och Kamenevs förflyttning till Moskva i augusti 1936, som skulle sluta med deras död, var inte deras enda resa. De hade redan förts till Moskva en gång, under sommaren 1935, men den gången undkom de med livet i behåll. Detta blev känt, ty vid sin återkomst lyckades Zinovjev ropa genom sitt fönster att allt hade gått väl i Moskva.

Rättegången sommaren 1935 har förblivit praktiskt taget okänd utomlands. Zinovjev och Kamenev anklagades för att ha kokat ihop en komplott mot Stalin. Mer än trettio fångar framträdde vid rättegången – personer med svag personlighet och ofta tvivelaktigt rykte, låga tjänstemän, Kreml-tjänare och kvinnor ur den forna aristokratin, nu hustrur eller älskarinnor till de anklagade. Två av fångarna sköts: en medarbetare vid GPU och en officer i Kreml-vakten. De övriga undkom med straff på mellan fem och tio år.

Kamenevs bror, målaren Rosenfeld, var på sätt och vis hela affärens hjälte. Han förklarade att det endast var tack vare hans arrestering som katastrofen, det vill säga mordet på Stalin, hade förhindrats. Men Kamenev förnekade allt, och denna ”envishet” ledde till att fem år lades till hans straff. Zinovjev medgav tvärtom möjligheten av denna ”brottsliga affär” och tog därmed, som ledare för oppositionen, på sig en del av ansvaret. För detta fick han sin belöning. Inte bara slapp han ökat straff, utan vid hans återkomst till Verchneursk förbättrades också hans fängelsemältider avsevärt.

Trots att rättegången sommaren 1935 hölls strängt hemlig, nämndes den utan någon förklaring i domen från den offentliga rättegången i augusti 1936.

* * *

I augusti 1936 svepte en ny terrorvåg över landet; den har ännu inte avklingat. Vad betyder den?

Först hölls två rättegångar mot före detta medlemmar av vänsteroppositionen, som för länge sedan hade kapitulerat inför Stalin. Några av dem, särskilt Radek, var redan djupt demoraliserade och vanärade män. Varför döma dessa politiska lik? Utan tvekan för att slå mot dem som ännu inte befann sig i det tillståndet.

Därefter arresterades ledarna för högeroppositionen: Bucharin och Rykov. Men deras rättegång ägde inte rum. Man måste antingen anta att de vägrade att spela den komedi som krävdes eller att de skyddades av krafter som diktatorn var tvungen att ta hänsyn till.

Därefter följde rättegångarna mot Röda arméns chefer; Tuchatjevskij var, såvitt det verkar, bara föregångaren, ställföreträdande för morgondagens män: Blücher, Vorosjilov eller någon annan. Avrättningen av männen i vänsteroppositionen eller till och med av Jagoda, chefen för GPU, kunde betraktas som en likvidation av det förflutna, ett avlägsnande av spöken. Men det kunde man inte säga när det gällde Bucharin och Rykov, än mindre i fallet med armécheferna. I deras fall var det en kamp mot de levande, en strid mellan landets verkliga härskare.

Vad stod på spel? Den officiella versionen, enligt vilken offren önskade återupprätta kapitalisternas och jordägarnas makt, är en fruktansvärd lögn att säga om människor som hade tillbringat årtal av sitt liv i fängelse för att försvara diametralt motsatta idéer. Det var en dum lögn att berätta om människor som, ända in i det sista, själva hade befunnit sig på maktens topp. Nej, dilemmat var inte om man skulle återupprätta den gamla regimen eller försvara det nya. Insatsen fanns inom den nuvarande regimen; överhögheten för en av de två konkurrerande grupperna på bekostnad av den andra. Duellen mellan Stalin och generalerna var ett krig mellan partidiktaturen och armédiktaturen. Hela frågan var om Stalin, genom sitt blodiga förtryck, lyckades avvärja en sovjetisk 18:e Brumaire. Men för att kunna besvara denna fråga måste man ha flera grundläggande fakta i åtanke.

Revolutionen är över. Femårsplanen är avslutad. Den sovjetiska vulkanen svalnar, och försöker under denna avkylning hitta sin jämvikt. Massorna är besvikna på en revolution vars fördelar de är utestängda från. Bourgeoisin och jordägarna har ersatts av byråkraterna. ”Vi har lidit och kämpat förgäves”; detta är det sista ordet från vänsteroppositionens alla schatteringar. Men de besvikna massorna är politiskt passiva, därav vänsteroppositionens totala brist på styrka. Man kan hävda att ju mer vänster en grupp är, desto svagare är den. Inte för att folket är helt passivt; tvärtom, i kolchoser och fabriker utkämpas en daglig kamp mot systemet, en envis men tyst kamp för att förbättra livets ”detaljer”. Denna kamp når dock ännu inte upp till en politisk rörelses höjd.

Situationen i ”herrarnas” läger är en helt annan. De kämpar om revolutionens arv. Herrarna – det vill säga de två grupperna av kommunistiska och opartiska byråkrater. De förstnämnda har partiet och arbetarorganisationerna till sitt förfogande, de har ett dominerande inflytande inom förvaltningen och i armén. De icke-kommunistiska byråkraterna, bestående av intellektuella och tekniker, leder produktionen och för befälet över arbetarna i verkstäder och tung industri. De leder en starkt centraliserad, företagsliknande organisation, ITR (Инженерно-технические работники, ingenjörsteknisk) eller den tekniska personalen; denna är mycket viktig inom statsapparaten och i armén, och har stöd av en av de mäktigaste och mest hemliga krafterna i Ryssland, kyrkan. Man får nämligen aldrig glömma att de viktiga folklagren som inte längre tror på revolutionen har sin tro på kyrkan, som har lyckats modernisera sig.

I folkets ögon är de kommunistiska byråkraterna värre utsugare än ”ingenjörerna”. Nu när NEP, borgarna och kulakerna har likviderats kan byråkratin inte längre använda dessa avskaffade klasser som syndabocker. Därmed befinner sig denna kommunistiska byråkrati i en helt isolerad ställning i landet. Den nya stalinistiska konstitutionen var ett försök att avhjälpa denna isolering. Under masken av ”allmän jämlikhet” skulle konstitutionen förena och sammanföra de två byråkratierna genom att ge dem nya rättigheter samtidigt som arbetarna och bönderna hölls kvar i sitt tidigare underkuvade tillstånd. Försoningen med intellektuella skulle kompensera för massornas främlingskap. Men hittills verkar detta försök inte ha haft någon framgång. Den artikel i konstitutionen som säkerställer kommunistpartiets monopol i varje skede av det sociala och politiska livet har visat de icke-partianslutna byråkraterna att de stalinistiska eftergifterna inte är något annat än en fiktion. Men vänsteroppositionen uppfattade det som ett övergivande av kommunismen. Stalin hoppades därför att man genom att krossa vänsteroppositionen skulle slå två flugor i en smäll, eftersom rättegångarna som utplånade denna opposition, enligt hans åsikt, skulle tjäna som en varning för de missnöjda utanför partiet.

I själva verket hände raka motsatsen. Moskvarättegångarna drabbade kommunistpartiet med vanrykte och ökade aptiten hos de bolsjeviker som inte tillhörde partiet. Dessa omständigheter förde naturligtvis armén i förgrunden. Armén är tillräckligt knuten till revolutionen för att försvara den kommunistiska byråkratin mot alla reaktionära angrepp; den står tillräckligt ”över alla partier” för att lugna alla byråkrater utanför partiet; den är, kort sagt, inkarnationen av den nya nationella ”klasslösa enheten”. Detta kan mycket väl vara rötterna till en sovjetisk bonapartism. Yttre faror ökar risken för en sådan utveckling.

Genom att mörda revolutionens generaler har Stalin på intet sätt segrat. De unga armécheferna – för man kan inte bara avskaffa generaler – kan visa sig mer företagsamma än sina föregångare. För att förhindra en militärdiktatur behöver Stalin bara lyckas förena de två byråkratierna med varandra och med kyrkan. Men för att utföra den uppgiften kan till och med Stalin vara alltför komprometterad på grund av sitt revolutionära förflutna – i själva verket alltför trotskistisk.

Mordet på generalerna innebar att den militära diktaturen mognade i Ryssland. Men om den redan var mogen, om den hade nått den konkreta formen av en komplot, är svårt att säga. Det vore klokare att säga att rättegången mot generalerna, liksom alla sovjetiska rättegångar mellan 1929 och 1937, var av en förebyggande karaktär. Det som kunde hända skulle förhindras. De anklagade var

skyldiga till potentiella brott. Anklagelserna formulerades varje gång på det mest lämpliga sättet och innehöll det som Stalin ansåg vara användbart som anklagelser mot sina fiender.

Sådan var, enligt min mening, fördelningen mellan sanning och lögn i de berömda Moskvarättegångarna och i den nya sovjetiska terrorismen.

Översättning: Martin Fahlgren och Göran Källqvist

Lästips

Repressionen mot oliktankande inleddes redan 1926-27, med deportationer och förvisningar (se Isaac Deutscher [Den avväpnade profeten](#), kap 5 och 6). Trotskijs förvisning från Ryssland (till Turkiet) i februari 1929 markerade att repressionen övergick i en ny fas och skärptes alltmer under de kommande åren, i synnerhet under tvångskollektiveringarna (1930-32), och ännu mer efter mordet på Kirov (1934). Detta behandlas utförligt av Isaac Deutscher i [Den förvisade profeten](#) kapitel 2 ("Förnuft och oförnuft") och kapitel 4 ("En folkfiende").

Trotskij kommenterade fortlöpande utvecklingen. Se t ex:

[Ja eller nej? Ett första svar på mordet på Blumkin](#) (1930)³

[Fallet med kamrat Rjazanov](#) (1931)

[Uteslutningen av Zinovjev och Kamenev](#) (1932)

[Byråkratin och mordet på Kirov](#) (1934)

[Det byråkratiska självbevarandets terror](#) (1935)

[De kryddstarkaste rätterna återstår](#) (1936)

[Stalins revolutionära fångar och världens arbetarklass](#) (1936)

Fler utdrag ur Ciligas bok *The Russian Enigma*:

[Komintern i Jugoslavien](#)

³ För en mer utförlig redogörelse skildring av Blumkins liv – som var en de första oppositionella bolsjevikerna som avrättades under Stalinepoken (november 1929) – se (eng. Wikipedia): [Yakov Blumkin](#)